

Himoyalanmagan yoki ommaviy Wi-Fi tarmoqlari orqali moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishdan saqlaning, chunki ular jinoyatchilar tomonidan ushlanishi mumkin.

4. Xavfsizlik xususiyatlaridan foydalaning: Ko'pgina banklar va karta emitentlari o'z mijozlarining hisoblari va tranzaksiyalari xavfsizligini oshirish uchun bir qator xavfsizlik xususiyatlari va vositalarini taklif etadilar. Hisobingizdagi har qanday harakat haqida sizni real vaqtda xabardor qiladigan tranzaksiya ogohlantirishlarini yoqish orqali ushbu takliflardan foydalaning. Ruxsatsiz kirishni oldini olish uchun qo'shimcha tasdiqlash qatlamini qo'shib, onlayn xaridlar uchun ikki faktorli autentifikatsiyani (2FA) amalga oshirishni ko'rib chiqing. Iloji bo'lsa, tranzaksiyalariningiz va hisobingizga kirish xavfsizligini oshirish uchun barmoq izlari yoki yuzni tanish kabi biometrik autentifikatsiya usullaridan foydalaning.

Bundan tashqari, bank kartalariningiz uchun sarf-xarajatlar yoki tranzaksiya cheklovlarini o'rnatishni ko'rib chiqing. Ushbu sozlanishi mumkin bo'lgan xususiyatlar sizga kartangizdan foydalanishni yanada samarali nazorat qilish va nazorat qilish imkonini beradi, soxta tranzaksiyalar yoki ruxsatsiz xaridlarning mumkin bo'lgan ta'sirini cheklaydi.

Xulosa qilganda, bank kartangizdagi pullarni himoya qilish tirishqoqlik, xabardorlik va potentsial xavflarni kamaytirish uchun faol choralarini talab qiladi. Ushbu maqolada keltirilgan maslahatlarga amal qilish va paydo bo'ladigan tahdidlarga qarshi hushyor bo'lish orqali siz firibgarlik yoki ruxsatsiz tranzaksiyalar qurboni bo'lish ehtimolini sezilarli darajada kamaytirishingiz mumkin. Esingizda bo'lsin, moliyaviy aktivlaringizni himoya qilish doimiy mas'uliyatdir, u doimo o'zgarib turadigan kiber tahdidlar dunyosida e'tibor va hushyorlikni talab qiladi. Xabardor bo'ling, faol bo'ling va moliyaviy farovonligingizni ishonchli himoya qiling.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Зыков ДюАю Виктимологические аспекты предупреждения компьютерного мошенничества. 2002 г.
2. “O‘zbekiston Respublikasi hududida bank kartalarining chiqarilishi va muomalada bo‘lishi qoidalari to‘g‘risida”gi nizom, 03.04.2021
3. <https://finlit.uz/uz/articles/payments-and-transfers/protect-money-on-the-card/>
4. <https://ipakyulibank.uz/physical/kartalar/help/kartalarni-xavfsiz-ishlatish-qoidalari>

QADRIYATLAR FALSAFASI (AKSIOLOGIYA)

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti Talaba: Azimov Shamsiddin Dilshod o'g'li
O'qituvchi

Alikulov Kuvat Xaqnazarovich

Mavzuga doir tayanch so'z va iboralar: Aksiologiya, qadriyat, aksiologiya predmeti, qadriyatlar – fazilatlar majmui, moddiy va ma'naviy muhit vorislik, davr ruxi, inson kamoloti, qadriyatlarni baxolash, qadr-qimmat, meros, qadriyatlar-kishilar ehtiyojlarini qondiruvchi ijtimoiy hodisalar majmuasi.

Abstrakt: *Jamiyatda mavjud qadriyatlarning rang-barangligi ularni tasniflash zaruriyatini belgilaydi. Shuni qayd etish lozimki, hozirgi zamon aksiologiyasida bu muammoni yechishga nisbatan yagona yondashuv mavjud emas. Shu sababli, turli konsetsiyalar doirasida ilgari surilgan bu muammoni yechishga nisbatan yondashuvlarni umumlashtirib, qadriyatlarni ijtimoiy hayot sohalariga ko'ra; qadriyatlarning sub'ektlari yoki manbalariga ko'ra; qadriyatlarning jamiyatdagi roliga ko'ra tasniflash mumkin. Quyida ularni tahlil qilishga harakat qilamiz.*

Qadriyat tushunchasi va uning umumiy tavsifi. Qadriyatlar va baholar. Qadriyatlar haqidagi ta'limot yaqinda vujudga kelgan deb hisoblash odat tusini olgan. Ammo bu noto'gri. Falsafa tarixida ildizlari ilk falsafiy tizimlarga borib taqaluvchi ancha kuchli qadriyatlarga doir an'anaga duch kelish mumkin. Qadimgi davrdayoq faylasuflarni qadriyatlar muammosi qiziqtirgan. Ammo osha davrda qadriyat borliq bilan ayniylashtirilgan, qadriyatga xos bolgan xususiyatlar esa uning mazmuniga kiritilgan.

Masalan, Zardosht, Moniy, Suqrot va Platon uchun yaxshilik va adolat kabi qadriyatlar haqiqiy borliqning bosh mezonlari hisoblangan. Bundan tashqari, qadimgi faylasuflar qadriyatlarni tasniflashga harakat qilganlar.

Xususan, Moniy zulmat va ziyo dunyosi mavjud, birinchi dunyoda

adolatsizlik, zulm, zoravonlik, ikkinchisida esa abadiy, yengilmas doimiy qadriyatlar hukm suradi deb xisoblaydi Aristotel o'ziga to'q qadriyatlarni (ular jumlasiga faylasuf inson, baxt, adolatni kiritgan) va anglab yetish imkoniyati insonning oqilligiga bogliq bolgan nisbiy qadriyatlarni farqlaydi.

Turli falsafiy davrlar va ularda mavjud bo'lgan falsafiy maktablar qadriyatlar tushunchasining shakllanishiga oz hissasini qo'shgan. Masalan, Orta asrlarda g'arbda ham sharqda ham qadriyatlar diniy xususiyat kasb etgan va ilohiy mohiyat bilan bog'langan. Uygonish davrida A.Navoiy, A.Jomiy,

Rumiy, Leonardo da Vinche ijodida insonparvarlik va hurfikrlilik qadriyatlari birinchi oringa chiqqan. Jumladan A.Navoiyning odil jamiyat qurish haqidagi goyasida umuminsoniy qadriyatlar tizimi, komil inson ta'limotida esa eng yetuk inson qiyofasiga xos shaxsiy qadriyatlar tizimi ifodalangan.

Yangi davrda qadriyatlar haqidagi ta'limotga nisbatan yondashuvlar ratsionalizm nuqtai nazaridan tavsiflana boshlanganki, bu hol fanning rivojlanishi va yangi ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi bilan

izohlanadi. Bu davrda qadriyatlar va ularning mezonlari muammosi Rene Dekart, Benedikt (Barux) Spinoza, Klod Adrian Gelvetsiy, Pol Anri Golbax, A. Avloniy, A. Donish, Furqat, Muqumiy va boshqa mutafakkirlarning asarlarida oz aksini topgan. Jumladan A. Avloniy Turkiy guliston yohud axloq asarida yaxshi xulqlar- muhabbat, yaxshilik, adolat, haqiqat, shijoat, ibrat kabi

ijobiy qadriyatlarni va razolat, giybat, jaholat, adovat kabi yomon xulqlarni farqlaydi. Keyinroq XX asrda o'zbek faylasufi S. Shermuxamedov Avloniy g'oyasini davom ettirib insonga tabiat 36 ta ijobiy fazilat va 36 ta salbiy illat ato etganligini, ularning qay darajada namoyon bolishi inson oz hayotining qadriga yetishida ko'rinishini e'tirof etadi.

Immanuel Kant falsafasi qadriyatlar haqidagi ta'limotning rivojlanish jarayonida tub burilish yasadi. Kant mavjudlik va joizlik, voqelik va ideal, borliq va yaxshilik tushunchalarini birinchi bolib farqladi, erkinlik sifatidagi axloqiylik muammosini zaruriyat qonuni ta'siri ostida bolgan tabiat

sohasiga qarama-qarshi qo'ydi va h.k.

Qadriyatlar nazariyasi falsafiy bilimlarning ilmiy tizimi sifatida XIX asrning ikkinchi yarmida Vilgelm Vindelband, Rudolf Lotse, German Kogen, Genrix Rikkert kabi nemis faylasuflarining asarlarida shakllana boshladi. Ayni shu davrda

R. Lotse va G. Kogen ob'ekt ma'nosidagi qadriyat tushunchasiga ilk bor falsafiy ta'rif berdi. XX asrning boshida fransuz faylasufi P. Lapi qadriyatlar nazariyasini ifodalash uchun «aksiologiya» (yunon. Axios – qadriyat, logos fan, ta'limot) atamasini muomalaga kiritdi. Keyinchalik aksiologiya muammolari fenomenologiya, germenevtika, ekzistensializm va boshqa falsafiy yo'nalishlarning vakillari tomonidan tadqiq etildi.

Mamlakatimizda aksiologiya qadriyatlar haqidagi fan sifatida sho'ro davrida, uning nazariy asosini idealistik falsafa tashkil qilgani uchun rad etildi. XX asrning 80-yillaridan e'tiboran bu nazariya rivojlana boshladi. Bu dastlab X. Shayxova, Q. Nazarov ijodida milliy qadriyatlarning asosiy shakllari, inson qadri va shaxsiy qadriyatlarning tahlilida, so'ngra bir qancha yosh olimlar ijodida oz ifodasini topdi. Xususan, Q. Nazarov inson qadri haqida fikr yuritar ekan, Qarilik iborasini insonga nisbatan biologik ma'noda ishlatish mumkin, ammo bu tushunchani inson qadriga va qadriyatlariga nisbatan ishlatish nojoiz. Zero, qarilik qadrsizlanish

bo'lmagani kabi yoshlik ham beqadrlik degani emas deb ta'kidlaydi. Binobarin oz shaxsi va boshqalarning qadrini anglash uchun insonning ma'naviy dunyosi ezgulikka xizmat qilishi, yuksak ijtimoiy sifatlarga ega bolishi, uning o'zi esa hayotning bebaho ne'mat ekanligini anglaydigan darajada tarbiyalangan bo'lmog'i lozim.

Xosh, «qadriyat» tushunchasining falsafiy mazmuni nimada?

Qadriyat mohiyati va tabiatining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat

1. Qadriyat oz mohiyatiga kora ijtimoiydir va ob'ekt-sub'ektki xususiyat kasb etadi. Ma'lumki, jamiyat bolmagan joyda qadriyatlar mavjudligi haqida gapirishning ozi behudadir.

Zero narsalar, voqyealar ularning inson bilan, sotsium hayoti bilan aloqasisiz, oz holicha qadriyatlar bilan boglanmaydi. Xullas, qadriyatlar doim insoniy qadriyatlar hisoblanadi va ijtimoiy xususiyat kasb etadi. Bu insoniylashgan tabiatga, ya'ni butun sivilizatsiyagagina emas, balki hatto kop sonli tabiat ob'ektlariga ham taalluqli. Masalan, kisloroddan iborat bo'lgan atmosfera yerda inson paydo bolishidan ancha oldin mavjud bolgan, lekin kishilik jamiyati vujudga kelganidan keyingina atmosferaning odamlar hayoti uchun ulkan ahamiyati haqida soz yuritish imkoniyati tugilgan.

2. Qadriyat insonning amaliy faoliyati jarayonida vujudga keladi. Insonning har qanday faoliyati muayyan maqsadni belgilashdan boshlanadi va mazkur faoliyat ayni shu maqsadga erishishga bag'ishlanadi. Maqsad individga ozining muayyan ehtiyojlarini qondirish imkonini berishi mumkin bo'lgan faoliyatning pirovard natijasi haqidagi insonning tasavvuri. Shunday qilib, individ oz faoliyatining moljallangan natijasiga avval-boshdanoq qadriyat sifatida qaraydi. Shu sababli inson natijaga erishishga qaratilgan faoliyat jarayonining o'ziga ham o'zi uchun muhim, qadrlı bo'lgan jarayon sifatida yondashadi.

Albatta, insonning har qanday faoliyati va uning har qanday natijalari emas, balki ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan, ijtimoiy ehtiyojlarga va odamlarning manfaatlariga mos keladigan faoliyat va natijalargina qadriyatlarga aylanadi. Qadriyatlar qatoriga narsalargina emas, balki goyalar, munosabatlar, faoliyat usullari ham kiradi. Biz moddiy ne'matlarni ham, insoniy xatti-harakatlar ezguligini ham, davlat qonunlarining odilonaligini ham, olamning go'zalligini ham, aqlning ulug'vorligini ham qadrlaymiz.

3. «Qadriyat» tushunchasini «muhimlik» tushunchasidan farqlash lozim. Qadriyat «muhimlik» tushunchasi bilan nisbatlashadi, lekin u bilan ayniy emas. Muhimlik qadriyatga bolgan munosabatning faollik, qizginlik darajasini tavsiflaydi. Nimadir bizni koproq, nimadir kamroq ta'sirlantiradi, nimadir bizni oziga nisbatan butunlay befarq qoldiradi. Shuningdek,

muhimlik qadriyat xususiyatigagina emas, balki «aksilqadriyat», ya'ni ziyon xususiyatiga ega bolishi ham mumkin. Yomonlik, ijtimoiy adolatsizlik, urushlar, jinoyatlar va kasalliklar jamiyat va shaxs uchun ulkan ahamiyatga ega, lekin bu hodisalarni qadriyatlar deb nomlash odat tusini olmagan.

Binobarin, «muhimlik» tushunchasi «qadriyat»ga qaraganda kengroq.

Demak qadriyat ijobiy muhimlik. Ijtimoiy rivojlanishda salbiy rol

o'ynaydigan hodisalar salbiy ahamiyatga molik deb talqin qilinishi mumkin. Shunday qilib, har qanday muhimlik emas, balki inson, uning birlashmalari yoki butun jamiyat hayotida ijobiy rol oynaydigan muhimlikkına qadriyat hisoblanadi.

Jamiyat va inson hayotida qadriyatlarning roli. Ularni quyidagi uch guruhga ajratish mumkin:

1. Inson va jamiyat uchun ikkinchi darajali ahamiyatga ega bolgan qadriyatlar. Bu shunday qadriyatlarki, ularsiz jamiyat va insonning normal faoliyati izdan chiqmaydi.

2. Kundalik hayot va ehtiyojlar bilan bogliq bolgan qadriyatlar. Bu guruhga aksariyat moddiy va ma'naviy qadriyatlar kiradi. Bular insonning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish, jamiyatning normal faoliyat korsatishi va rivojlanishini ta'minlash uchun zarur bolgan qadriyatlardir.

3. Oliy qadriyatlar bu oz ahamiyatiga kora eng yuksak darajada turuvchi, odamlarning fundamental munosabatlari va ehtiyojlarini aks ettiruvchi qadriyatlardir. Oliy qadriyatlarsiz nafaqat inson shaxs sifatida kamol topa olmaydi, balki jamiyat ham normal hayot kechira olmaydi. Oliy qadriyatlarning mavjudligi doimo individning shaxsiy hayoti chegarasidan chetga chiqish bilan bogliq. Ular individni uning ozidan yuksak bolgan,

uning hayotini belgilaydigan, uning taqdiri uzviy bogliq bolgan narsalar bilan oshno etadi. Ayni shu sababli oliy qadriyatlar odatda umuminsoniy xususiyat kasb etadi.

Moddiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy qadriyatlarning bir qismi oliy qadriyatlar qatoriga kiradi. Bular avvalo: tinchlik, insoniyat hayoti; adolat, erkinlik, odamlarning huquqlari va burchlari, dostlik va mehribonlik haqidagi tasavvurlar; qarindoshlik aloqalari; faoliyat qadriyatlari (mehnat,

ijod, bunyodkorlik, haqiqatni anglab yetish); oz-ozini asrash qadriyatlari (hayot, sogliq); oz shaxsiyatini namoyon etish, oz qobiliyatlarini royobga chiqarish qadriyatlari; shaxsiy fazilatlarini tanlashni tavsiflovchi qadriyatlar (halollik, dovyuraklik, sadoqat, adolat, yaxshilik) va h.k.

Qadriyatlarni turli asoslarga kora tasniflash dialektik xususiyat kasb etadi, ya'ni u qotib qolgan va harakatsiz emas. Birinchidan, sharoitlar ozgarishi bilan qadriyatlar bir turdan, bir muhimlik darajasidan boshqa turga, boshqa muhimlik darajasiga otishi mumkin. Ikkinchidan, jamiyat rivojlanishi bilan yangi qadriyatlar vujudga kelishi mumkin va aksincha, avvalgi qadriyatlar oz ahamiyatini yoqotadi yoki umuman yoq boladi. Uchinchidan, qadriyatlar bir-biri bilan muayyan tur doirasidagina emas, balki turlar ortasida, guruhlarda va guruhlar ortasida ham yaqin aloqa qiladi va ozaro ta'sirga kirishadi. Nihoyat, qadriyatlarning har bir turida kop sonli tur xillarini farqlash lozim. Masalan, ma'naviy qadriyatlar guruhida axloqiy qadriyatlar, estetik qadriyatlar, bilishga doir (gnoseologik) qadriyatlarni aniq farqlash mumkin.

Qadriyat va baholar. Baholash. Aksiologiyaning asosiy kategoriyalari qatoriga qadriyat bilan bir qatorda hajman juda keng tushuncha –

«baholash» ham kiradi. Baholash – buyumning inson faoliyati, uning ehtiyojlarini qondirish uchun ahamiyatini anglab yetish vositasi. Baholash

subyektning o'z hayoti va faoliyati uchun hodisalarning ijtimoiy ahamiyatini aniqlashidir. U insonga hodisalar dunyosida mo'ljal olish imkonini beradi, uning faoliyatini yo'lga soladi. Baholash universaldir: u sezgilar va aql-idrok darajasida, emotsiyalar va tuyg'ular, tasavvurlar, idroklar, mulohazalar, mayllar, istaklar, intilishlar, afzalliklar va, albatta, faoliyat ko'rinishida ro'yobga chiqib, inson hayot faoliyatining barcha turlariga ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. Asarlar toplami. 1-18 jildlar. T. Ozbekiston. 1996-2011
2. Karimov I.A. Yuksak manaviyat yengilmas kuch. T.: Manaviyat, 2008. - 176.
3. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, Ozbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yollari va choralari. Toshkent: Ozbekiston, 2009.
4. Karimov I.A. Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini taminlash - bizning oliy maqsadimiz. T.17. Toshkent: Ozbekiston, 2009.

5. Karimov I.A. Hamkorlik, taraqqiyot va xavfsizlikni taminlash yolidan // Xalq sozi. 2010 yil 22 sentabr.
6. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi: Ozbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning Ozbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qoshma majlisidagi maruza. 12 noyabr. Toshkent: Ozbekiston, 2010.
7. Karimov I.A. BMT sammitining mingyillik rivojlanish maqsadlariga bagishlangan yalpi majlisidagi nutq.-T.: Ozbekiston, 2010.
8. Karimov I.A. Ozbekiston mustaillikka erishish ostonasida.T.: ozbekiston, 2011 386 b
9. Karimov I.A. Buyuk va muqaddassan mustaqil vatan.Ozbekiston mustaqilligining 20 yilligiga bagishlangan maruza. T.: Ozbekiston, 2011
10. Romanenko Y.M. Bitiye i yestestvo: Ontologiya i metafizika kak tipi filosofskogo znaniY. M., 2003. 784 s.
11. Falsafa asoslari. Nazarov Q tahriri ostida. T.: Sharq, 2005 12.Shermuxamedova N.A. Gnoseologiya. T.OFMJ. 2007 13.Garb falsafasi. Nazarov Q tahriri ostida. T.: Sharq, 2005. 14.Nazarov Q.N. Bilish falsafasi. T.: Universitet, 2005.
- 15.Falsafa. Ahmedova M. Tahriri ostida T.: OFMJ, 2006